

Két lázadás a császári Brazília Pernambuco tartományban alig egy évtizeddel a függetlenné válás után

Tássia V. Brandão Teixeira

Doktorjelölt, ELTE BTK TDI Új- és Jelenkori Egyetemes Történeti Doktori Program; tassiaabt@gmail.com; ORCID: 0000-0002-0090-2202

Abstract

Two Rebellions in the Imperial Brazilian Province of Pernambuco in the Years After the Independence

The *Setembrizada* and *Novembrada* occurred in 1831, amid a political crisis in Brazil following the abdication of Pedro I in favor of his five-year-old son, Pedro II. With the throne vacant, a regency was established to govern the country. However, the regency encountered several challenges, including attempts by the imperial government to centralize power. In Pernambuco, the provincial president, appointed by Pedro I, attempted to dissolve the Legislative Assembly in November 1831, sparking a strong popular reaction. The people of Pernambuco rebelled against these authoritarian measures and local corruption.

Keywords Brazil, regency, revolt, *Setembrizada*, *Novembrada*

Bevezetés

Brazília Pernambuco nevű tartománya jelentős szerepet játszott az ország történelmében, politikai, társadalmi és gazdasági berendezkedésében. Az ország észak-keleti részén fekvő Pernambuco a gyarmati idők óta a cukortermelés egyik fő központja volt, ezáltal nagy gazdasági jelentőséggel rendelkezett. Röviddel a függetlenné válás előtt a tartomány egy sor olyan figyelemre méltó esemény tanúja volt, amelyek döntően befolyásolták a későbbi sorsát.

Pernambuco gazdasága számos hullámvölgyön ment keresztül a császárság időszakában, miközben bizonyos fokú modernizációra és gazdasági diverzifikációra is sor került. A vasútépítés és a kereskedelem bővülése fellendítette a városfejlesztést és a régiók összekapcsolódását. A brazíliai cukortermelés, amely egykor a régió gazdasági alappilléreinek számított, a 19. század folyamán hanyatlani kezdett, ami természetesen hatással volt Pernambuco gazdaságának egészére. A gyapot iránti nemzetközi kereslet növekedésével ugyanakkor ez a tartomány is bekapcsolódott a gyapottermelésbe, ami a társadalmi szerkezet és a foglalkoztatás változását eredményezte, úgy, hogy az ültetvényes rendszer egyre nagyobb teret nyert. A következő radikális változást a rabszolgaság 1888-as eltörlése hozta, ami alapvetően változtatta meg a pernambucói társadalom szerkezetét és újradefiniálta a munkához kötődő kapcsolatrendszert, valamint új társadalmi és gazdasági kihívásokat állított előtérbe.

Pernambuco az országos politikai életre is hatást gyakorolt egyes kiemelkedő személyiségek által. Ebből a tartományból származott például Joaquim Nabuco szenátor és José Mariano abolicionista politikus. Mindketten Brazília sorsát meghatározó politikai vitákban vettek részt, reformokat dolgoztak ki, előkészítve az államformaváltást, ami 1889-re a császárság végét, egyben a köztársaság kezdetét jelentette a dél-amerikai országban.

Szinte a teljes 19. század az átalakulások és a politikai küzdelmek időszaka volt Pernambucóban. Az első mérföldkőnek az 1817-es pernambucói forradalom tekinthető, amikor a helyi elit egyes rétegei fellázadtak a portugál uralom ellen, nagyobb politikai és gazdasági autonómiát követelve. Bár a felkelést gyorsan elfojtották, a lázadás a liberalizmusért és a regionális autonómiáért folytatott küzdelmek örökségét hagyta maga után. A dél-amerikai ország függetlenségét kikiáltó első császárnak, I. Péternek a lemondását követő régensség időszaka¹ alatt (1831–1840) különösen viharossá vált a pernambucói közélet a különböző helyi érdekcsoportok politikai összecsapásai, valamint a konzervatívok és liberálisok közötti konfliktusok miatt. 1831–1835 között jelentős nyugtalanságot

1 A császár fia, az öt esztendőes trónörökös javára mondott le. Az ő kiskorúsága idején régensek irányították Brazíliát. Erről magyar nyelven bővebben ld. Fausto 2011: 89–99. (A Ford.)

okozott a „kunyhólakók lázadása” (*Cabanada*),² a konzervatív színezetű, vidéki, népi mozgalom, mely a központi kormánnyal éppen úgy szemben állt, mint a városi elittel. Vagy Pernambuco utolsó nagy forradalma, az úgynevezett „Praia utcaiak lázadása” (*Revolução Praieira*) 1848–1850-ig számos konfliktust felölelt, de alapvetően liberális felkelés volt és szélesebb körű társadalmi és politikai reformok elérésére törekedett. Ahogy Boris Fausto fogalmaz ezzel kapcsolatban: „Kétszáz éven át [...] Pernambuco volt az autonómiára, függetlenségre irányuló törekvések és a nyílt lázadás központja. Brazília függetlenségének kivívásáig a portugál anyaország volt a fő ellenség; azután a tartomány önállóságának hangsúlyozása került előtérbe, nemegyszer szociális követelésekkel átszínezve.”³

Tanulmányunkban két olyan lázadás körülményeit tekintjük át, melyeket alig egy évtized választ el kronológiailag a független brazil állam megteremtésétől, és az első brazil császár 1831-es távozásának évében zajlottak le. Ilyen módon igen alkalmasak arra, hogy eseménytörténetükön keresztül bemutassuk azokat az életviszonyokat is, melyek egy kiemelten fontos brazil tartomány mozgalmas életét jellemezték a függetlenné válás korszakában.

Az 1831-es szeptemberi lázadás (*Setembrizada*)

Okok és előzmények

Pernambuco központjában, Recifében az utcákon érezhető volt a nyugtalanság 1831-ben, ami a laktanyákat is áthatotta. Az előljárók sokszor nem tudtak fegyelmet tartani alárendeltjeik között, pedig erre nagy szükség lett volna, különösen a razziák végrehajtása során, melyekkel éppen a zavargásokat próbálták kezelni. A katonai parancsnokság számos intézkedést hozott az elé tárt esetek megoldása érdekében, azonban fontos kiemelni azt a tényt, hogy saját legénységében sem bízhatott meg. A katonák

2 A *Cabanada* nem összekeverendő a valamivel később, 1835–1840 között Grão-Parában zajló *Cabanagem* mozgalommal. (Fausto 2011: 93–94.) Mindkét felkelés neve résztvevői után őrzi a kunyhólakók, a *cabanos* kifejezést, mely a helyi társadalom legszegényebb és legkirekesztettebb tagjait jelölte.

3 Fausto 2011: 51.

ugyanis, akiket többségében a város és a vidék szegény, de szabad lakosai közül toboroztak, pontosan látták a tartományban uralkodó zavaros viszonyokat, így vonakodtak eleget tenni a hatalom szolgálatának.

A legénység tagjai tisztában voltak például a kialakult szokással, hogy a hatóságok védelme alatt egyes befolyásos személyek mentesülhetnek a sorozás alól, akiknek nem volt ilyen kiváltságuk, gyakran és joggal háborodtak fel.

A vidék lakossága előtt ismereteseek voltak azok a korrupció módszerek is, melyek által egyesek büntetlenséget élveztek. A nagybirtokosok, akik a helyi, teljhatalmú úr szerepét töltötték be, a földjeiken gyakran bűnözőket bújtattak abban bízva, hogy később hasznosak lehetnek számukra. Az *O Harmonizador*, a helyi mérsékelt konzervatív, közéleti orgánus, – amely a tartomány leggazdagabb vagy más okból fontos személyiségeinek fóruma volt – szintén foglalkozott ezekkel az elkeserítő viszonyokkal, kiemelve, hogy éppen „[...] maguk a hatóságok helyezik szabad lábra [a bűnösöket] vagy nem is folytatnak utánuk nyomozást, abban az estében, ha valaki megtöltja nekik vagy lefizeti őket”.⁴ Ez azt jelentette a gyakorlatban, hogy amikor egy bűnöző a helyi hatalmasságtól védelmet kapott, az hatalmával visszaélve akadályozta az egyébként is elnéző és korrupció hatóságok bűnüldözői tevékenységét. A vidéki nagyurak ennek következményeképp bűnözőkből álló kíséretre tettek szert, ami garantálta tekintélyük fenntarthatóságát ellenségeikkel szemben. A békebírók, akiket egyébként választás útján ruháztak fel e tisztséggel, így szerezték meg az újrávalhoz szükséges támogatókat. Hivatali idejük alatt ezzel a támogatói körrel üldözték akár éppen saját legényeik ellenségeit, akiknek akár bűncselekményei felett is szemet hunytak. A békebírók ezzel lényegében a bűnözést segítették elő, ami még a fentebb idézett, a reformokat általában elutasító, konzervatív jellegű lapnál is szemet szúrt: „Hány szegény embert üldöznek csak azért, mert próbálja megakadályozni, hogy egy békebíró fia vagy barátai szemet vessenek a feleségére vagy a lányára.”⁵

Erős ellentét mutatkozott meg a hatóságok hivatalos funkciója és gyakorlati intézkedései között. Kirívónak bizonyult a tény, hogy a hatóságok, melyeknek éppen a rendet kellett volna fenntartaniuk és

4 *O Harmonizador*, 1832. május 31.

5 *O Harmonizador*, 1832. május 31.

megakadályozniuk például a szexuális bűncselekmények elkövetését a szegény, ugyanakkor szabad fiatal nőkkel szemben, a becsületesség fogalmát láthatóan a legkevésbé sem tartották fontosnak. A hatósági tisztviselők barátai és a kerületi hatalmasságok könnyedén azt tehettek velük, amit csak akartak a szolgálalelkű hatóságok engedékenységének és cinkosságának hála.

Az erőszakos bűncselekmények és a korrupció tényét tehát jól ismerték a besorozott katonák, akik maguk is kiszolgáltatott helyzetben voltak. Rendkívül rossz körülmények között alkalmazták őket a katonai szolgálatban, csekély napidíjért. Gyakran hónapokig ez sem került kifizetésre, és amikor a katonák végre megkapták a nekik járó összeget, rézpénzben érkezett a javadalmazásuk. A kisebb összegű zsoldot mindig ilyen formában fizették, 10 reál értékű rézpénzben, amit *xem-xem*-nek vagy *xenxém*-nek neveztek. Könnyen hamisítható volt és nagy mennyiségben került forgalomba. A nemesfémből készült érméknél kisebb súlyú rézpénz I. Péter uralkodásának (1822. szeptember 7-től 1831. április 7-ig) végén, illetve a lemondását követő régensség kezdetén széles körben elterjedt volt, használata pedig annyi zavart és incidenst okozott, hogy a téma ismertetése egy külön tanulmányt érdemelne. Hamisítása (ami valódi iparággá vált) ellen Joaquim José Pinheiro de Vasconcelos tartományi kormányzó elnök⁶ és utódai számos intézkedéssel próbálkoztak, ezt a gyakorlatot azonban nem sikerült felszámolniuk. 1831 szeptemberében egy rendőrségi razzia során Recifében két illegális pénzverdén is rajtaütöttek, az egyiket a mai Afogados városrész Nogueira-szigetén,⁷ a másikat a központban. Mivel egyéb hatékony módszert nem találtak a jelenséggel szemben, a hatóságok betiltották a rézlemezek árusítását, közforgalmát,

6 I. Péter császár 1829. december 9-i levelével nevezte ki Pernambuco élére, tisztségét 1831. október 11-ig töltötte be. Az 1830-as, 1840-es évek folyamán háromszor Bahia tartomány kormányzója is volt. Joaquim José Pinheiro de Vasconcelos (1788–1884) rövid életrajzát ld. Lago 2001: 85–87.

7 A perambucói fővárost nevezik a „brazil Velencének” is korábbi lagúnás, szigetes szerkezete miatt. Ezek többségét az urbanizáció, a város terjeszkedése mára elfedte. A városrendezés során a vízfolyásokat fokozatosan feltöltötték, a töltéseken utakat alakítottak ki. Így Afogados környékén is, ahol 1737-ben hidat (*Ponte de Afogados*) emeltek, majd egy nagy töltést, ami a történetünkben szereplő, de ma is meglévő Cinco Pontas erődöt (*Forte das Cinco Pontas*, São José kerület) kötötte össze Afogados központjával, a mai Béke térrel (*Largo da Paz*). Az útvonalat előbb Afogados-i töltésnek (*Aterro dos Afogados*) nevezték, majd más elnevezéseket kapott (*Rua Oitenta e Nove*, ma *Rua Imperial*). (A Ford.)

hogy azok ne kerülhessenek hamisítók kézbe. Ugyanakkor a kereskedelemben gyakran elutasították a rézpénz elfogadását, attól tartva, hogy hamis. Ez a kisjövedelműeket – köztük a katonákat és családjukat, akik ebben a pénznemben kapták a fizetésüket – nehéz helyzetbe hozta. A hatóságok ugyan folyamatosan próbálták elérni, hogy a kereskedők elfogadják a rézpénzt, de mivel ennek alig tudtak érvényt szerezni, csak nyugtalanságot gerjesztettek az amúgy is elégedetlenkedő csapatoknál, melyek egyébként sem voltak éppen a legfegyelmettebbek.

Ilyen körülmények között a katonáit mindig éberren figyelő recifei főparancsnok, Francisco de Paula Vasconcelos tábornok⁸ 1831 szeptemberében nem hiába aggódott a késedelmes zsoldfizetés miatt. Tisztában volt vele, hogy a helyzet a legénységet lázadásra készítheti, ezért igyekezett szigorúbb fegyelmet tartani a csapatoknál. Elrendelte például, hogy a laktanyák kapuit este nyolc óra után, amikor a katonák névsorolvasása megtörtént, be kell zárni.⁹ Emellett arról is határozott, hogy fegyelmetlenség esetén alkalmazzanak testi fenytést. Így teltek a napok, mígnem szeptember 14-én este 9 órakor a 14. zászlóalj katonái mégis fellázkodtak, „vessen” kiáltásokkal illették a főparancsnokot és az általa kiszabott büntetéseket. Tehát az elégedetlenség személy szerint a tábornok ellen és az általa bevezetett szigorítások ellen irányulva robbant ki.

Nyugtalanság, lázadás a katonák között

Mikor a 14. zászlóalj parancsnoka a legénység körében észlelte a pattanásig feszült helyzetet, azonnal felkereste a főparancsnokot és tájékoztatta a történetéről. Francisco de Paula Vasconcelos személyesen ment a laktanyájukba, hogy beszéljen a lázadókkal, akik ezt egyfajta engedékenységgént, békülékenységgént értelmezték, de nem csillapodtak le. Vasconcelos arra utasította a zászlóaljparancsnokot, hogy maradjon

8 Vasconcelos 1831 júniusában vette át a pernambucói csapatok irányítását. A sajtóban is közzétett jelentései a zavargások eseménytörténetének fontos forrásai. Például Francisco de Paula e (sic!) Vasconcelos százados Artigo de officio: Commando das Armas [Hivatalos közlemények: katonai parancsnokság] címmel, folytatásokban közölt jelentése a *Diário de Pernambuco* 1831. október 1-jei (845-848.) és 3-ai (849-851.) számában jelent meg.

9 Francisco de Paula Vasconcelos tábornok egy másik beszámolója a tartomány kormányójának. *Diário de Pernambuco*, 1831. szeptember 23. 821.

katonái között, igyekezzen megfékezni a nyugtalanságot, állítsa hadrendbe a lojálisabbakat, hogy velük elkezdődhessen a rendteremtés, közben az adjutánsát elküldte a 13. zászlóaljért, hogy annak segítségével próbálják elfojtani a lázadást, maga pedig személyesen indult el a kormánypalotába, hogy tájékoztassa a tartomány elnökét a történekről; a 13. zászlóaljtól remélt segítségnyújtás azonban elmaradt, mert mire az adjutáns odaért, már abból a laktanyából is az utcára vonultak a fellázadt egységek.¹⁰

Francisco de Paula Vasconcelos hamar felmérte, hogy nincs elég hűséges embere a katonai megoldás végrehajtásához Recife lázadó negyedeiben, Santo Antônio és Boa Vista környékén. Ezért a part mentén fekvő híres erődbe, a Cinco Pontas-i laktanyájába ment, ahol összegyűjtött húsz ott állomásozó közrendőrt, illetve néhány civil önkéntest. Azzal kellett szembesülnie, hogy még így is kevesen vannak, így Afogadosba vonult vissza, remélve, hogy ott elegendő embert tud majd verbuválni a belvárosi lázadás megfékezéséhez. A Cinco Pontas-i laktanyában egyébként sokat segített neki João Francisco de Melo százados, aki azonnal rendelkezésére állt és „megkongatta a vészharangot”, zászlaja alá hívva a harcra kész embereket. Azt, hogy a tábornok az összegyűjtött emberekkel Afogadosba vette az irányt elővigyázatosságból tette, egyfajta menekülésként, mert hírt kapott arról, hogy a lázadók, tudomást szerezve ottlétéről, az erődhez vonulnak és sokkal többen vannak, mint amennyi katonával ő maga rendelkezik.

Az Afogadosba tartó tábornokhoz és csapatához csatlakozott Francisco do Pinho e Carapeba százados, aki más pernambucói megmozdulások alkalmával is jelentős szerepet játszott és a már említett *Cabanada* során vesztette életét; Vicente Tomás Pires de Figueiredo Camargo kormánytisztviselő; valamint a recifei Santo Antônio kerület békebírója. Mikor odaértek, a tábornok összehívta a település lakóit, és felkészítette erőit a másnap reggeli bevetésre. A lázadók idő közben veszélyes fegyverekhez jutottak. Mikor a belváros jelentős részét az ellenőrzésük alá vonták, a Recife szívében fekvő Kincstár téren (*Campo do Erário*, ma *Praça da República*) megrohamozták a katonai szertárat is, megszerezték az ott talált lőszert és a fegyvereket, majd felgyújtották az épületet. Később a tengerészeti hadianyag raktárból és vonatokról is próbáltak muníciót

10 *Diário de Pernambuco* 1831: 845.

szerezni. A zsákmányolt tüzérségi lövegeket felállították a város különböző terein, és az utcákra vonulva fenyegetően skandálták: „[...] le az oszloposokkal,¹¹ le a kardlapozással, le a parancsnokkal, le a tengerészekkel, éljen II. Péter császár, éljenek a brazilok!”¹² E jelszavak mutatják, hogy az elégedetlenség nemcsak a tábornok személye és az általa bevezetett rendszabályok ellen irányult, hanem arra az ellentétre is utalnak, ami a haderőnemek, a szárazföldi egységek és a tengerészek között feszült, akik zavargások esetén egymás ellen is bevethetőek voltak. Valamint az egyszerű emberek és a helyi elit („az oszloposok”) közötti konfliktusra, ugyanakkor az igen fiatal, új uralkodóhoz való lojalitásra is felhívják a figyelmet.

A lázadó legénység egyébként még azokat a tisztjeit is elkergette, akikkel esetleg együttműködhetett volna a zendülésben, így a katonák minden tiszti támogatás és kontroll nélkül maradtak, miközben foglyokat szabadítottak ki a fogdákból, és számos rabszolga szimpátiáját is kivívták, akik úgy vélték, hogy eljött a szabadság ideje. Így a város teljesen kiszolgáltatottá vált az irányíthatatlan felkelőknek, ugyanakkor nem emelkedett ki közülük egyetlen vezető vagy szószóló sem, aki felkereshette volna a hatóságokat, hogy tárgyalás keretein belül ismertesse követeléseiket. A továbbiakban a rebellis katonaság kisebb csoportokra oszlott és fosztogatni kezdett a városban. Feltörték az üzleteket és kirabolták őket. (A kárt szenvedett külföldi kereskedők konzulátusaik útján hivatalosan tiltakoztak, kártérítést követelve a brazil kormánytól a felelős katonái károkozásáért, valamint arra hivatkozva, hogy nem tudja fenntartani a rendet.¹³) A lázadó katonák több kocsmába is berontottak és megittak minden alkoholt, amit ott találtak. Részegen többen elhagyták fegyverüket, és voltak, akik a megerőltető lázongás folytatása helyett a bordélyház kínálta nyugodt italozást választották, miután odahordták zsákmányukat.

11 Az „oszloposok” gyalázásában utalás történik a Trón és Oltár Oszlopa (*Coluna do Trono e do Altar*) titkos, politikai társaságra, melynek tagjai nagyrészt a tartomány közéletét befolyásoló hivatalnokok, katonák és jogászok voltak, akik szerepet játszottak a korábbi helyi megmozdulások utáni megtorlásokban is. Ezért irányult ellenük 1831-ben a lázadók haragja. Valamint azért is, mert együttműködtek a függetlenség után is Brazíliában maradt portugálok közösségével. Erre említ példát Fausto 2011: 89. (A Ford.)

12 *Diário de Pernambuco* 1831: 845.

13 Tiltakozást nyújtott be a brit, a dán, a francia, az orosz, az osztrák, a porosz, a portugál, a svájci és a szász konzul, a Hanza-városok (Bréma, Hamburg, Lübeck), a Két Szicília, valamint Németalföld képviselője, ld. *Diário de Pernambuco* 1831. szeptember 28. 837–838.

Később, a harcok lezárultával a hatóságok ezekben a házakban találták meg a fosztogatással szerzett holmik nagy részét.

Míg a lázadók teljesen irányítás nélkül maradtak, addig Pinheiro elnök a helyén maradt, három napig nem hagyta el a kormányzói palotát és kidolgozta a szükséges intézkedéseket. Már szeptember 15-ére összehívott egy kormánytanácsi ülést, és megbízott egy tengerésztisztet, valamint egy másikat a gyalogságtól, hogy menjenek el a Brum erődbe,¹⁴ vegyenek magukhoz lőszert és tartsák őrizet alatt, amíg szükség lehet rá a lakosság felfegyverzéséhez.¹⁵ Ezt az intézkedést a megbízottak végül nem tudták végrehajtani, ahogy arról maga az elnök is beszámolt a császári hadügyminiszternek és más kormánytagoknak megküldött jelentésében. „Az erődben szolgáló őrség tagjai – írta Pinheiro – úgy tettek, mintha nem ismernék meg a kézírásomat, és megakadályozták a lőszer elszállítását, sőt a két tisztet néhány órán át fogva is tartották.”¹⁶

Diákok és más civilek a rendteremtésben

Recifében heves harcok bontakoztak ki. Szeptember 14-én este kilenckor Antônio Pedro de Carvalho sorhajókapitány – amint arról a tartomány elnökének írt jelentésében beszámolt¹⁷ – észrevette, hogy nagyobb tömeg gyülekezik az *Arco de Conceição*¹⁸ környékén. Tisztában volt vele, hogy valami nincs rendjén, ezért összegyűjtötte a hozzá hű embereket és kapcsolatba lépett a város békebírójával is. Annak érdekében, hogy megakadályozza a zavargások terjedését a belváros és Santo Antônio között – tudva, hogy a lázadás ott már komolyra fordult – le akarta záratni a két zónát összekötő hidat. Azonban még a hozzá hű katonák is erősen elleneztek ezt, mondván, csupán bajtársak közötti jelentéktelen csetepatéról lehet szó. Carvalhót ez mégsem nyugtatta meg és a víz felől, egy csónak segítségével értesítést küldött az elnöknek az általa tapasztalt

14 A *Fortaleza do Brum* Recife ma is meglévő, partmenti erődje. (A Ford.)

15 *Diário de Pernambuco* 1831: 845.

16 A kormányzó szeptemberi beszámolóját közli a *Diário de Pernambuco* 1831. november 8-i száma, 965–967. Idézet 956.

17 A jelentés szintén megjelent a sajtóban, *Diário de Pernambuco*, 1831. szeptember 28. 838–839.

18 A Szeplőtelen fogantatás kapu Recife belvárosának történelmi épülete, egyik városkapuja volt, még a 17. századból, 1913-ban lebontották. (A Ford.)

helyzetről. Az elnök tájékoztatta a már korábban meghozott intézkedéseiről, arról, hogy küldetett a Brum erődbe lőszerkért, amit a lakosság felfegyverzésére, a védelem megszervezésére szánt. Ezt megtudva Carvalho felszólította a lakosságot, maradjanak együtt, várva a fejleményeket, de az emberek, arra hivatkozva, hogy nincs mire várni, hamar szétszéledtek.

Másnap, 15-én reggel Carvalho értesült róla, hogy a „gazemberek” betörték az Arco da Conceição környéki házakba. Ekkor támogatók után nézett a közeli Fora-de-Portas városrész lakói (a „kapunk kívül lakók”) között, és többen csatlakoztak is hozzá, illetve segítséget kapott ötven jurátustól. Ezek a szomszédos Olinda városából érkeztek, ahol 1827 óta működött Brazília első jogi iskoláinak egyike (a másik az ugyanabban az évben alapított São Paulo-i volt). A fiatalok, akik a sajtón és a politikai társaságokon keresztül egyébként is aktívan részt vettek a helyi politikai életben, jelentkeztek a helyi katonai parancsnoknál, Borges Leal ezredesnél, akitől jóváhagyást és fegyvereket kaptak, majd átkeltek a földszoroson, Recife irányába. Az olindaiakkal megerősített csapat mozgásáról néhány nappal később a joghallgatók által szerkesztett *O Olindense* című helyi lap is beszámolt: „Mintegy ötven felfegyverzett diák, néhány milicista Recifeből és Olindából, valamint pár civil, összesen úgy hetvenen elmentek a Brum erődbe, hogy felkeressék az engedetlen José Pedro hadnagyot és José Maria századost; az erőd védői testvérként fogadták az érkezőket és biztosították őket, hogy sohasem állnának át a fosztogatók oldalára, akik kirabolják a fővárost. A és társaik hittek a szavuknak és az említett tisztek vezette osztagra bízták az erődöt; elindultak a lázadók megfékezésére a recifei belváros irányába, csatlakozva a sorhajókapitányhoz és legénységéhez, akik korábban két hajóval kikötöttek a Jézus Kapunál.”¹⁹ (Az *Arco de Bom Jesus* a város északi kapuja volt.)

Amint a tengerészek erősítést kaptak a százados elküldött két tisztet, néhány közlegényt és pár civilt, hogy mérjék fel a recifei óváros utcáin uralkodó állapotokat és akadályozzák a további fosztogatásokat, de ezt a lázadók, úgy 30–40-en észrevették és megtámadták őket. Az elesettek között volt egy joghallgató is.

19 Az *O Olindense* 1831. szeptember 20., 22. és 24-i számaiból In: Viana 1915: 49–53. Az idézett szövegrész: Viana 1915: 50–51.

A felkelés megfékezése

Az 1831. szeptemberi lázadásra adott reakció nem sokáig váratott magára, érdekessége, hogy nem csak egy vezetője és kiindulópontja volt. A zendülés megfékezésére három katonai művelet is megindult párhuzamosan: az egyik Afogadosból Francisco de Paula Vasconcelos tábornok, a helyszínen állomásozó, szárazföldi kormányerők főparancsnoka irányításával; a másikat a haditengerészet részéről Antônio Pedro de Carvalho sorhajókapitány vezette; végül egy harmadik akció Pernambuco egy másik fontos, Recife-től északra fekvő városából, Olindából indult a gazdag cukorültetvény és -malom tulajdonos, Francisco Jacinto Pereira ezredes²⁰ irányításával, akinek José Maria Idelfonso őrnagy és Borges Leal ezredes toborzott embereket.

Vasconcelos tábornok, amint arról a tartomány elnökének küldött hivatalos értesítésben²¹ részletesen beszámolt, 15-én reggel elhagyta Afogadost és a töltésen keresztül Cinco Pontas erődje felé indult. Mintegy 200 embert sikerült összegyűjtenie, de abból is csak úgy 120-nak volt fegyvere. A lázadók négyszázan lehettek, tüzérséggel felszerelve, és közeledtükre egyszerre lőttek rájuk és kiáltották, hogy adják meg magukat. Az ütközet végül a két ellenséges csapat barátkozásába fordult, a két fél katonái (néhány nappal korábban még bajtársak) összeölelkeztek. Mikor Francisco de Paula Vasconcelos tábornok észrevette az zendülést, a tisztekkel és néhány megmaradt, hozzá hű katonával, valamint civillel megpróbált visszahúzódní Afogadosba, de üldözőbe vették őket, „vesszenek az oszloposok”, „el az oszloposokkal” kiáltások közepette.²² Mikor a menekülők végre Afogadosba értek a parancsnok azonnal tájékoztatni akarta a történekről a tartományi kormányzót, ezért elküldte hozzá a titkárát. Közben némi erősítést is kapott, mert csatlakozott hozzá João Barbosa Cordeiro atya, a liberális újságíró, a *Bússola* (Iránytű) című lap²³

20 Az „ezredes” (*coronel*) titulus esetében nemcsak katonai rendfokozatot, hanem társadalmi tekintélyt is jelöl. (A Ford.)

21 Francisco de Paula Vasconcelos tábornok fent idézett beszámolója a tartomány kormányzójának. *Diário de Pernambuco* 1831: 822.

22 Ld. 12-es jegyzet.

23 A *Bússola da Liberdade* hetente kétszer jelent meg Recife-ben 1831–32-ben. A korszak sajtójáról bővebben ld. Fonseca 2018: 93.

szerkesztője, valamint egy testvérpár, João Ignácio és Francisco Ignácio Ribeiro Roma, mindketten századosi rangban.

Tekintettel arra, hogy az afogadosi helyzet egyre kevésbé volt biztonságos, Vasconcelos további visszavonulást rendelt el a stratégiailag sok előnnyel rendelkező, szárazföldön és tengeren is jól megközelíthető Boa Viagem²⁴ irányába. Ott csapatösszevonás mellett döntött, utasítva a milícia parancsnokait, hogy erőiket állítsák hadrendbe, valamint határozott a gaibu-i erődben²⁵ lévő lőpor elszállításáról és más szükséges készleteket is vételezett, példáulólmot és papírt. Híveit, Francisco Roma századost Cabo de Santo Agostinhóba²⁶, João Romát pedig Casa Fortéba²⁷ küldte, hogy az ott állomásozó katonákat is magához rendelje. Így felkészülve a tábornok végül 16-án délben megfelelőnek ítélte a készültséget a válaszcsoháshoz.

A kormánycsapatok tehát a lázadók kezére jutott Afogados ellen kezdték meg a támadást a Francisco do Pinho e Carapeba százados parancsnoksága alatt álló száz lovassal és a João Francisco de Melo százados vezette kétszáz főnyi gyalogsággal. Ezek az erők vonultak be Afogadosba, amit szinte harc nélkül el is foglaltak, a lázadók nagy része ugyanis a túlerőt látva hamar átállt hozzájuk, felajánlva, hogy velük harcol a többi lázadó ellen. João Gonçalves de Carvalho zászlós azt a parancsot kapta, hogy ossza két részre az átállt lázadókat. Az egyik csoport tagjait helyben őrizetbe vette, a többieket pedig visszakísértette a laktanyájukba. Az óvintézkedésre azért volt szükség, nehogy megismétlődjön az előző napi Cinco Pontas-i kellemetlen meglepetés, a lázadók és az ellenük kirendelt katonák barátkozása.

Ezt követően a kormányerők több ponton elkezdtek a tisztogatást és sikerült elkerülniük a jelentősebb veszteségeket. A Brum erődöt azonban végül a joghallgatókkal megerősített haditengerészeknek sikerült bevenniük. Mivel az ottani lázadók időközben elhagyták az erősséget és az

24 Boa Viagem ma is ismert, mint Recife déli, parti városrésze. (A Ford.)

25 A recifei erődrendszer részeként még megvolt a gaibu-i parton a Xavéri Szent Ferencről elnevezett erőd (*Forte de São Francisco Xavier de Gaibu*). (A Ford.)

26 Városka Recife-től délre. (A Ford.)

27 *Casa Forte* a Recife környéki jelentős cukorültetvények egyike volt, udvarházzal, szolgálzással, cukormalommal és saját fegyverekkel. Mára a pernambucói főváros egyik elegáns, parkosított negyede épült ki a helyén. (A Ford.)

utcákon fosztogattak és italoztak, a bent maradt Salgueiro ezredes informálta erről a tengerészeket, akik fokozatosan körbevették az erődöt. Carvalho sorhajókapitány ezenkívül a kikötőbe irányította a haditengerészet *Rio da Prata* nevű szkúnerét, majd a legénység tagjai partra szállva és védelmi állásokat építve elbarikádozták magukat az Arco da Conceição környék utcáiban. Így biztosították Recife belvárosának ezt a részét, mire Francisco Jacinto Pereira ezredes csapatai is megérkeztek.²⁸

Közben Vasconcelos tábornokhoz eljutott a híre annak, hogy Boa Vistában Francisco Jacinto Pereira ezredes tisztekkel és számos közkatonával készen áll a fővárosba való bevonulásra. Ezért elküldetett hozzá, hogy a közös akcióról egyeztessen vele, azonban azt a választ kapta, hogy Pereira időközben a várost már lényegében elfoglalta, a lázadókat legyőzte; így maga a tábornok harc nélkül vonult be Recife központjába, ahol találkozott: „Francisco Jacinto ezredes felfegyverzett civilekből álló csapata legyőzte azokat az ellenséges csoportokat, melyekkel útközben megütközött, és délután kettőkor bevonult a Campo do Erárióra, ahol lelkes fogadtatásban részesült. Meghagyták neki, hogy őrizze meg a rendet, és várja be a katonai parancsnok megérkezését, hogy együtt szólítsák megadásra az ostrom alatt álló lázadókat, és csakis ellentámadás esetén foglalja el a teret. A lázadók azonban tüzet nyitottak a palota és a recifei hidak irányába, ahol a civilekből és milicistákból álló őrség tartózkodott, s ez okot adott az ezredesnek arra, hogy beavatkozzon az ott lévő embereivel. Diadal-maskodott a hazaszeretet, amint hívei visszaszerezték a fegyvereket és elfogták az erődben lezajlott harcokban amúgy is legyengült felkelők nagyrészét, így a város megszabadult ezektől a szörnyetegektől. Ekkor dél felől a főparancsnok csapatával megkezdte a bevonulást, hátvédként beállított harminc, korábban elfogott lázadó katonát és hetvenet előre küldött, szintén azokat, akikben nem bízott, mivel ugyancsak részt vettek a zendülésben. A térre érve éljenzésbe kezdtek: „Éljen a brazil nemzet, a nemzetgyűlés, éljen a császár és a hős pernambucóiak.”²⁹

A tartomány elnöke a végső tisztogatást is F. J. Pereirára bízta, ahogy ez az általa a Rio de Janeiró-i kormányzatnak készített jelentéséből kiderül,

28 Andrade 1953: 45

29 Idézi Andrade 1971: 101.

melyben a diákok, illetve a civil lakosság közreműködését sem felejtette el kiemelni a felkelés megfékezésében és az események alakulásában:

„Azonnal felszólítottam a fegyveresek parancsnokát és a már említett Francisco Jacinto [Pereira] ezredest, hogy vonuljon embereivel a Brum erődbe, amelyet időközben felszabadítottak és elfoglaltak a civilek, többségükben joghallgatók, és amennyiben a Campo do Erário felől érkezők tüzet nyitnának a lakosságra vagy, ha üzenetben megkapja a tűzparancsot, haladéktalanul kezdjen lőni a lázadókra. Lévén, hogy az utóbbiak közül néhányan elbarikádozták magukat a lángokban álló Campo de Erário téren. A többi lázadót, akik szétszéledtek a városban, elkezdték letartóztatni és a hadihajókra tenni.”³⁰ Ezzel az 1831. szeptember 14-én, 15-én és 16-án végbement *Setembrizada* le is zárult.

A zendülésre adott fegyveres válasz tehát részben Olindából indult ki. A Recifével szomszédos város katonai parancsnoka, Borges Leal ezredes annak tudatában kezdte megszervezni az ellentámadást, hogy elég kevés lőszer állt a rendelkezésére, azonban számos milicistára számíthatott, és a segítségükkel muníciót is szerezhettek a közeli Buraco erődből. A másik városon kívülről érkező felmentő csapatot nem a reguláris erők adták, egyfajta civil kezdeményezés volt. De hogyan sikerült a környék tekintélyes földesurának, Francisco Jacinto Pereira ezredesnek fegyvereseivel eljutnia a tartományi fővárosba és lényegében felszabadítania azt? Milyen erők álltak mögötte? Tekintsük át a következő lázadás, a *Novembrada* során végrehajtott akcióit, hogy jobban megértsük ezeket a körülményeket.

Az 1831 novemberi pernambucói zendülés (*Novembrada*)

A szeptemberi lázadás felszámolásában nyújtott teljesítményüknek nyilván szerepe volt abban, hogy november elején Francisco Jacinto Pereira ezredest a riói kormányzat utasítására a pernambucói fegyveres erők ideiglenes parancsnokává nevezték ki, leváltva Francisco de Paula Vasconcelos tábornokot.³¹ Az elkövetkező eseményekben, melyek szintén

30 Idézi Andrade 1971: 101

31 Fonseca 2018: 95.

a korabeli sajtóból rekonstruálhatók, így már Pereira játszotta az egyik főszerepet. A novemberi akció kiváltó okai között nemcsak az életkörülmények miatti elégedetlenség szerepelt, hanem a vezetők és a résztvevők részéről portugálelles politikai követelések is megfogalmazódtak. Az akció nem torkolt irányítatlan, fosztogató, részeg közkatonák spontán randalírozásába, mert élére tudatos tisztek álltak, akik világos követeléseket fogalmaztak meg. Ezért mutatkoztak a hatóságok is türelmesebbeknek a zendülés lecsillapításában.

A november végi események

A *Diário de Pernambuco* közölte Pereira ezredes 1831. november 21-i napiparancsát, melyből újabb zavargásról értesültek az olvasók: „Folyó hó 15. napjának éjjelén az otlévőkkel szemben jelentős túlerőben lévő csapatok támadták meg Cinco Pontas erődjét, és nemcsak bevették az erődöt, de megszerezték a hadifelszerelést is [...]”³² A tartományi elnök (ekkor már a republikánus elkötelezettségű Francisco Paes de Andrade) este tizenegykor szerzett tudomást a történetekről. A késői időpont ellenére a kormányzói palotába sietett és néhány utasítást adott a Santo Antônio-i békebíróknak. Azonban intézkedéseik minden kapkodást vagy lendületet nélkülöztek, inkább vonakodva kezdődtek csak meg. Először is meglepő türelemmel várták ki, hogy az erőd megszállói nyugodtan tanácskozzanak. Másnap, 16-án délelőtt a tartományi elnöknek sikerült ugyan összehívnia a kormányzótanácsot, ami azonban a zendülők elleni határozott fellépés helyett csupán arról határozott, hogy egy delegációt küld el hozzájuk, azzal a felszólítással, hogy oszoljanak szét, kilátásba helyezve, hogy ellenkező esetben „a törvények szabta keretek között” fognak eljárni velük szemben. Erre az erődből azt válaszolták, hogy maradnak és petíciós jogukkal élve beadványt nyújtanak be a tartományi kormányhoz. A kormány egész nap várta ezt a dokumentumot. Az elnök pedig későbbi jelentésében arra hivatkozott, hogy azért nem lépett fel határozottabban, mert nem rendelkezett megfelelő erővel ahhoz, hogy az egyre nagyobb támogató tömeget, mely Cinco Pontasban gyülekezni kezdett, feloszlassa.³³

32 *Diário de Pernambuco* 1831. november 23. 1010. (az újságlapra sajtóhibával nyomtatott oldalszám 1090).

33 *Diário de Pernambuco* 1831. november 29. 1030–1031.

A novemberi megmozdulás vezetője két tiszt volt, a portugál születésű Antônio Afonso Viana százados³⁴ és João Machado Magalhães alhadnagy, akik, miután bevették az erődöt „[...] abban bízva indították el tiltakozó akciójukat, hogy táboruk tovább növekszik majd, tekintve, hogy támogatóik házról házra jártak és akár intrikáltak vagy hazudtak is, hogy megnyerjék az embereket, ahogy az már lenni szokott a hasonló válságos helyzetekben”.³⁵

A politikai válságot Boris Fausto nyomán jellemezhetjük: „A régenség kora Brazília politikai történetének legzaklatottabb időszaka volt. Azokban az években [...] a hatalom centralizációjának és decentralizációjának, a tartományok több-kevesebb önállóságának és a hadsereg megszervezésének a kérdése állandó vitatéma volt.” És: „Az elégedetlenség egyre növekvő súrlódásokhoz vezetett a brazilok és portugálok között. A portugálok, akik a kiskereskedelemben nagyobb részét az ellenőrzésük alatt tartották, a nativisták támadásainak kedvelt célpontjai voltak.”³⁶

A közhangulat 1831 vége felé igen változékony volt Pernambucóban és a portugál ellenesség jegyében fellépő, nativista zendülők akár nagy népi támogatottságot is kaphattak volna. Ezért a hatóságok eleinte óvatosan bántak velük. A mérsékelt hangvételű *O Olindense*, mely nemcsak a joghallgatókhoz, de Francisco Jacinto Pereira ezredes személyéhez is szorosan kötődött, megpróbálta mentegetni az ezredes határozatlan fellépését a tartományi kormányra hárítva a felelősséget, mondván „[...] mivel nem kapott parancsot a kormánytól, hogy erővel oszlassa szét a lázadók csoportját, tett néhány intézkedést, hogy elkerülje még több ember csatlakozását a Cinco Pontas-iakhoz, de nem járt sikerrel; annak a csapatnak a tagjai, melyet éppen az oda vezető út elzárására küldött, az elsők voltak, akiket a tiltakozók meggyőztek, hogy csatlakozzanak hozzájuk”.³⁷

November 16-a egyik fél számára sem hozott komolyabb fordulatot. A szembenállók kivártak, se a tartomány vezetése nem indított támadást

34 A százados az 1820-as években még a köztársasági Buenos Aires (Argentína) szolgálatában állt a monarchikus Brazíliával szemben Cisplatináért (Uruguay) folytatott háború idején, majd ezután csatlakozott a brazil hadsereghez. (Andrade 1956: 398.) A spanyol gyarmatokról ld. Poór 2009. Argentína és Uruguay történetéről ebben a korszakban ld. Semsey 2013. (A Ford.)

35 Az *O Olindense*-t idézi Andrade 1956: 398.

36 Fausto 2011: 91–92, 88.

37 Az *O Olindense*-t idézi Andrade 1956: 398.

Cinco Pontas ellen, se a felkelők nem hagyták el az erődöt, hogy lázadást szítsanak a város utcáin. A lakosság emlékezetében még élénken éltek a *Setembrizada* eseményei és azok megismétlődésétől félték. Összeszedték mozdítható értékeiket és a kikötőben horgonyzó hajókra vitték őket. Maga a tartományi elnök, attól tartva, hogy a kormányzói palotában reked, visszavonult a Brum erődbe, melyet a joghallgatók erős gyűrűje védelmezett. Az *O Olindense* 16-i beszámolója szerint még ugyanezen a napon „[...] a felfegyverzett polgárok békebíróik kezdeményezésére összegyülekeztek, hogy a milícia csapatait megalakítsák, ez az egész haderő több mint 800 főt számlált és kész volt a kormány parancsának engedelmessé válni”.³⁸ Mikor azonban a támadás ténylegesen megindult volna, az összetoborzott lakosok közül többen ellenszegültek. „Mondván a Cinco Pontasban lévők brazilok; az erőd falai közé zárkóztak és eddig semmi jelét nem adták az agresszióknak, akkor mi szükség van vérontásra?”³⁹

Másnapra a lázadókat támogató csoport is igen megerősödött, mivel a lakosság köréből sokan csatlakoztak hozzájuk, az erőd megtelt velük. Így, amikor 17-én João Ascânio Barbosa békebíró ismét megpróbálta törvényellenesnek nyilvánítani a megmozdulásukat, mint felfegyverkezett emberek akcióját, Magalhães hadnagy azt válaszolta neki, hogy szerinte éppen „a milícia tüzérosztaga” van felfegyverkezve, míg az őhöz csatlakozó tömeg „a törvények legszigorúbb betartása mellett tiltakozik”. Mivel a békebíró ragaszkodott az álláspontjához, a hadnagy felszólította, hogy hagyja el az erődöt, miközben támogatói „kifelé”, „kifelé” kiáltásokkal bíztatták.⁴⁰

Látva azt, hogy Recife lakossága, még azok is, akikre eredetileg a tartomány előjárói számítottak, igen megosztott, Boa Vista békebírója és leghűbb emberei visszavonultak Santana⁴¹ felé, hogy ott még több fegyverest toborozzanak és visszatérve megindítsák az erődben gyülekezők elleni támadást.

November 17-én a Cinco Pontas-iak végre megküldték a kormánynak korábban ígért beadványukat. A dokumentumot egy bizonyos Anastácio

38 Az *O Olindense*-t idézi Andrade 1956: 399.

39 Az *O Olindense*-t idézi Andrade 1956: 399.

40 Andrade 1956: 398.

41 Recife belvárosán kívüli területe, ma egyik városnegyede. (A Ford.)

José dos Passos írta alá, mint az egybegyűltek képviselője (bár ezt a teljes körű felhatalmazást semmi nem igazolta). A leginkább portugállenenes és a tartomány nagyobb önállóságát célzó követelések a következők voltak:

a) utasítsák ki a tartományból és ha állami tisztéget töltenek be, fosszák meg hivataluktól mindazokat a személyeket, akikről köztudomású, hogy az abszolutizmus hívei; ezekről hosszú névsort is csatoltak, melyen szerepelt dr. Manuel Pedro de Moraes Meyer, Domingos Lourenço Galindo százados, Bento José Lamenha Lins ezredes, Francisco da Rocha Paes Barreto alezredes, Cabo de Santo Agostinho őrnagy, valamint a hadmérnök, João Bloem őrnagy és Miguel Arcanjo Próxima jegyző;

b) a kormány tartsa be a külföldi vallásos társulások [szerzetesrendek] – például a *Terésios* és a *Barbones* – felszámolására vonatkozó rendeletét;⁴²

c) utasítsák ki továbbá az egyedülálló portugálokat és a haza ellenségeit, kivéve, ha „művészek vagy gyárosok, tőkések kétezer reálnál nagyobb vagyonnal”; és újabb portugálok letelepedését tiltsák meg, ha nem felelnek meg ezeknek a feltételeknek;

d) 48 órán belül foglalják le a brazil nemzet nevében a portugál tulajdonban lévő fegyvereket, beleértve a milicistáknál levőket is.⁴³

A beadványban foglalt követeléseiket a zendülők azzal próbálták alátámasztani, hogy utaltak az olyan, szerintük az abszolutizmus támaszát jelentő, ezért kártékony társaságok működésére, mint a *Coluna do Trono e do Altar*,⁴⁴ és felelevenítették ennek felelősségét a *Setembrizada* eseményeiben.

A lázadás felszámolása

Az eleinte tárgyalásos módon megoldhatónak tűnő események egyre rosszabb irányt vettek, és a hatóságok szükségesnek érezték, hogy intézkedjenek a lázadás felszámolása érdekében. A Föderális Társaság

42 1831. augusztus 25-én a régenstanács rendeletben tiltotta meg a külföldi rendtartományokhoz tartozó és onnan finanszírozott kolostorok működését. Ezzel leginkább a korábbi gyarmattartónak, Portugáliának a brazil társadalomra gyakorolt befolyását kívánták redukálni. Az itt említett *Terésios*, a mezítlásbas karmeliták társulása Olindában lévő kolostorát és árvaházát Portugáliából finanszírozták, a *Barbones*-nek nevezett kapucinusok pedig olaszok voltak. (A Ford.)

43 Andrade 1956: 399–400.

44 Lásd 12. jegyzet.

(*Sociedade Federal de Pernambuco*)⁴⁵ is összeült, hogy megvizsgálja a helyzetet és közvetítőként segítse a megoldását. Felmerült, hogy ők küldjenek egy bizottságot az erődbe a lázadók megbékítésére. A javaslatot bár kis többséggel elfogadták, azonban a tagok jelentős része nem értett vele egyet. A Föderális Társaság – mivel a korábbi megmozdulásokban is konzekvensen kiállt a lakosság vágya, a tartományok nagyobb autonómiája mellett –, joggal feltételezte, hogy ebben a helyzetben a zendülés radikális résztvevői megbíznak benne és hallgatnak a tanácsaira. Ezért 18-án újabb határozat született egy küldöttségről, melynek tagja volt a diákok közül João Lins Vieira de Cansação (később Sinimbú vikomtja) és az ifjabb José Tomás Nabuco de Araújo, rajtuk kívül Francisco Carneiro Machado Rios és Antônio José Fernandes Nobre. Ők négyen mentek el az erődbe és azt tanácsolták a zendülőknek, hogy tegyék le a fegyvert és kérjenek a törvényeknek megfelelő, méltányos elbánást.⁴⁶

A lázadók maguk is belátták, hogy szűkösek az erőforrásaik, és miközben az erődben gyülekeztek és tanácskoztak, a kormánynak volt ideje arra, hogy támogatóit megszervezze. Ezért az előbbiek jobbnak látták, ha már csak főként a portugállelenez követelésekre szorítkoznak:

- a) a portugálok (akiknek többsége milicista volt) tegyék le fegyvert;
- b) utasítsák ki a portugálokat, kivéve a házas embereket, a művészeket, az iparúzással foglalkozókat és azokat, akiknek több mint kétezer reál vagyonuk van, vagy érdekelték a kereskedelemben;
- c) a kormánytól büntetlenségek kértek.⁴⁷

A Föderális Társaság a megbékélés jegyében azt tanácsolta a kormánynak, hogy fogadja el ezeket a feltételeket. Azonban a kormányerőket felbátorította, hogy a tartomány más részeiből támogató üzeneteket kapott, amelyek a szolidaritásukról biztosították, sőt Ipojuca⁴⁸ városa azt is felajánlotta, hogy veszély esetén a kormány települjön át oda.

45 1831. október 16-án alapított civil kezdeményezés, amely a tartomány nagyobb autonómiájáért szállt síkra és a Pernambucóban felmerülő társadalmi problémák megtárgyalására, megoldására jött létre a helyi közélet minegy 40 befolyásos tagja részvételével. Recife város tanácsa ugyanakkor szinte azonnal illegális és felforgató szerveződésnek minősítette. Bővebben ld. Fonseca 2009.

46 Andrade 1956: 400–401.

47 Andrade 1956: 401.

48 Pernambuco parttól távolabbi, belső területén (*interior*) lévő város. Recife-től mintegy 50 km-re.

Ezzel a támogatással maguk mögött a tartomány vezetői úgy határoztak, hogy megkezdik a zendülés katonai felszámolását.⁴⁹ A lázadók helyzete reménytelenné vált, elszigetelődtek az erődben és a lakosság támogatása és utánpótlás nélkül maradtak. Kétségbeesésükben lőni kezdték az erőd környékén állomásozó kormányzati erőket, majd a környező házakat. Ezért a tartományi elnök nem késlekedhetett tovább, a tiltakozási akció végleg elvesztette békés jellegét. A katonai főparancsnok utasítást kapott az erődben lévőkkel szembeni határozottabb fellépésre, tekintettel arra, hogy a lázadókkal történő egyezkedés elakadt, hiszen végül egyik fél sem hajlott a kompromisszumra. Az elnök elrendelte tehát, hogy vonják össze a Brum erődben állomásozó, főként jurátusokból álló erőket és minden más Recife körpontjában lévő fegyverest. Ezek, valamint a tengerészet 17-én éjjel kivезényelt legénysége és Boa Vistából az ottani békebíró parancsnoksága alatt álló milicisták készültek az erőd megtámadására, amennyiben továbbra sem sikerül rávenni a bent levőket a megadásra. Ezzel tehát az elnök ismét kivárt. Amint a Paes de Andrade-ról a régens-tanácsnak küldött és a sajtóban is közölt rövid jelentéseiből⁵⁰ kiderült, a krízishelyzet során végig határozatlanság jellemezte a fellépését. Nemcsak a konfliktus kezdetén, amikor még nem volt elegendő hadereje, hanem akkor is, amikor már sor került a fenti csapatösszevonásra és katonailag teljes fölényben volt a zendülőkkel szemben. Nyilván nehezen szánta rá magát, hogy a népszerű követeléseket megfogalmazó és tisztek által kiobbantott zendülést erővel törje le. A hatóságok végül a kezdeti bizonytalankodás után november 16–17-én össze tudtak gyűjteni megfelelő mennyiségű fegyverest ahhoz, hogy 18-án megindítsák az erőd elleni támadást. A tartományi vezetés kiváró, engedékeny magatartását a lázadók a válságos napokban sem tudták saját javukra fordítani. Nem voltak elég kezdeményezők és erélyesek akkor sem, mikor még erőfölényben voltak, és nem volt bátorságuk ahhoz, hogy elhagyják Cinco Pontas erődjének védelmét, elfoglalva a város utcáit, magukhoz ragadva a kezdeményezést. Így védekező magatartásukkal vállalkozásukat kudarcra ítélték. Valójában az akciót végig kétarcúság jellemezte és ez magában hordozta a bukását. Egyrészt kétségtelen politikai nyomásgyakorlásnak

49 Az eljárás menete Paes de Andrade sajtóban közölt jelentéséből rekonstruálható, *Diário de Pernambuco* 1831. november 29. és december 1. 1029–1031., 1033–1035.

50 *Diário de Pernambuco* 1831. november 29. és december 1. 1029–1031., 1033–1035.

indult, másrészt a követelések megfogalmazása és petíció formájában való átadása a törvényes keretek betartásának igényéről árulkodott, egyben elismerte a tartományi kormányzat legitimitását. A közvélemény, amit ez esetben Recife polgárai képviseltek, a kezdeti bizonytalankodás után a kormányt erősítette, pedig meg volt az esélye, hogy a lázadók pártjára áll, ha azok 16-án támadásba lendülnek, kihasználva, hogy követeléseik egybecsengenek a portugállelles közhangulattal. A közvélemény azonban könnyen fordult a győztes oldalára. Így a lázadók tétlensége a kormány felé irányította a támogatást, amely nagyobb erőforrásokkal rendelkezve végül néhány nap alatt uralni tudta a helyzetet.

Konklúzió

Ahogy a *Setembrizada*, úgy a *Novembrada* is olyan megmozdulás volt 1831-ben, néhány hónappal I. Péter brazil császár lemondását követően, mely a mai napig él a pernambucói és a brazil történelmi emlékezetben, mint az ellenállás, az autonómiáért és a társadalmi igazságtalanságok leküzdéséért folytatott küzdelem szimbóluma. Annak ellenére, hogy alig néhány napig tartottak ezek a zavargások és közvetlenül csupán néhány száz embert érintő, helyi jelenségek voltak.

Az előbbi spontán akcióként, a rossz bánásmód, a korrupció elleni fellépésként indult a laktanyák közlegényei körében. Politikai tartalma (hazafias és császárhű kijelentések; az „oszloposok”, tehát a közéletet a háttérből irányító hatalmasok megvetése) nem volt igazán jelentős. Ugyanakkor mivel szervezetlenségbe, kicsapongásba fordult és veszélyeztette a lakosság vagyoni értékeit, a hatóságok, illetve maguk a polgárok egységesen és határozottan léptek fel ellene. A *Novembrada* ezzel szemben megfontoltabb és kevésbé erőszakos akció volt. Vezetői, a hadsereg tisztjei, formalizált nativista, valamint a riói kormányzat által tervezett központosítással szembeni követelésekkel álltak elő, ami bizonyos népi támogatást is kapott. Ezért minősítésével (törvényes keretek között maradtak-e a követelések?) és felszámolásával a hatóságok eleinte óvatosabbak voltak. Végül az első lövések eldőrdülése után ezt is katonai erővel számolták fel.

Mindkét mozgalom példája annak, hogy a brazil lakosság mindig kész volt harcolni jogaiért, még a legnagyobb politikai és gazdasági nehézségek

közepette is. A *Setembrizada* és a *Novembrada* története emlékeztet arra, hogy az igazságosabb és egyenlőbb társadalomért folytatott küzdelemben más-más eszközökkel, de állandóan és kitartóan kell harcolni.

*Fordította: Kontra Réka és Pardavi Vanda
A fordítást az eredetivel egybevetette: Szilágyi Ágnes Judit*

Források

Diário de Pernambuco. 1831. szeptember 23., 28., október 1., 3., november 8., 23., 29., december 1.

O Harmonizador. 1832. május 31.

O Olidense. 1831. szeptember 20., 22. és 24-i számaiból idézett sajtóközlemények. In: Viana, Hélio 1915: *Contribuição à História da imprensa nacional brasileira*. Rio de Janeiro, Imprensa Nacional. 49–53.

Szakirodalom

Andrade, Manuel Correia de 1956: As sedições de 1831 em Pernambuco. *Revista de História* (28.) 337–407. <https://doi.org/10.11606/issn.2316-9141.v13i28p337-407>

Andrade, Manuel Correia de 1971: *Movimentos Nativistas em Pernambuco*. Universidade Federal de Pernambuco, Recife.

Andrade, Manuel Correia de 1953: Os estudantes de Olinda e a Setembrizada. *Anuário de Olinda* (7.)

Carvalho, José Murilo – Neves, Lúcia Maria Bastos Pereira das (Organizadores) 2009: *Repensando o Brasil dos Oitocentos – Cidadania, política e Liberdade*. Civilização brasileira, Rio de Janeiro.

Costa, Pereira da 1882: *Dicionário Biográfico de pernambucanos célebres*. Typ. Universal, Recife.

Fausto, Boris 2011 [2001]: *Brazília rövid története*, ford.: Pál Zsombor Szabolcs, Tímár Imola, Budapest.

Fonseca, Silvia Brito 2009: Federação e república na Sociedade Federal de Pernambuco (1831–1834). *Saeculum – Revista de História* (14.) jan./jún. 57–73.

- Fonseca, Silvia Brito 2018: Notas para o estudo da imprensa na Regência: Pernambuco e Bahia (1829–1836). *Dossiê Regência e Imprensa, Almanack* (20) Set. 85–107. <https://doi.org/10.1590/2236-463320182004>
- Lago, Laurenio 2001: *Supremo Tribunal de Justiça e Supremo Tribunal Federal: dados biográficos 1828–2001*. Supremo Tribunal Federal, Brasília.
- Lima, Oliveira 1922: *O movimento de independência 1821–1822*. Companhia dos Melhoramentos, São Paulo.
- Poór János (szerk.) 2009: *A kora újkor története*. Osiris, Budapest.
- Semsey Viktória (szerk.) 2013: *Latin-Amerika 1750–1840 - a gyarmati rendszer felbomlásától a független államok megalakulásáig*. L'Harmattan, Budapest.